

РЕГІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА ЦАРСЬКОГО УРЯДУ В ГАЛУЗІ ВИЩОЇ ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ (НАДДНІПРЯНЩИНА ІІ ПОЛ. ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Вивчення історії становлення та розвитку вищої гуманітарної освіти в Україні на ґрунті соціально-економічних перетворень, виявлення позитивних і негативних тенденції цього процесу належить до актуальних завдань історичної науки та відкриває додаткові можливості для збагачення знань, узагальнення досвіду, виявлення повчальних уроків з метою врахування їх у сучасних умовах розбудови національної освіти України.

З початком реформ, які проводилися в Росії за західноєвропейським зразком, у 1802 р. створюються вісім міністерств, серед яких для «виховання юнацтва та поширення науки» створене Міністерство народної освіти. Першим та другим міністром стали відомі вихідці з України – граф П. Завадовський та син колишнього гетьмана – А. Розумовський.

Наздоганяючи освічену Європу та розв'язуючи проблему з українськими необхідними державі кваліфікованими кадрами, уряд, вирішуючи свої стратегічні плани щодо зміцнення російських імперських впливів у регіоні, був змушений на початку ХІХ ст. розгорнути в Україні значне освітянське будівництво, надаючи особливої ваги розвитку університетської освіти.

До початку 40-х рр. ХІХ ст. на терені України було утворено три навчальні округи, що зберігалися до 1917 року. Харківський округ (створений 1803 р.) включав Харківську, Воронежську, Курзьку, Пензенську, Тамбовську губернії та область Війська Донського. До Київського (створений 1832 р.) входили Київська, Волинська, Подільська, Полтавська та Чернігівська губернії. До Одеського (створений 1832 р.) - Катеринославська, Таврійська, Херсонська та Бессарабська губернії. Останній навчальний округ включав не лише регіон із досить значною специфікою і національною різнобарвністю, а й претендував на статус «особливого». Микола І наклав щодо цього власноручну резолюцію: «Мені край сей доволі відомий, *він російський*» (виділено за оригіналом - Авт.) [1,с.184]. В організаційному плані на чолі кожного округу, стояв університет. Місцевий контроль за навчальними закладами проводили попечителі навчальних округів, які безпосередньо підпорядковувались міністру освіти.

В Україні склалась система вищої гуманітарної освіти, до якої входили класичні університети – Харківський, Київський, Новоросійський(Одеський), Київська духовна академія, Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька та Вищі жіночі курси в Києві, Харкові та Одесі. За період 1897-1907 рр. у країні були найбільші темпи розвитку галузі, що характеризується як збільшенням кількості вишів, так і чисельності студентського контингенту. Гуманітарні вищі підпорядковувались двом відомствам: усі вищі навчальні заклади, крім КДА, підпорядковувались Міністерству народної освіти, а КДА - Святійшому Синоду. Фінансувались вони також різними відомствами.

Крім державних навчальних закладів до системи гуманітарної освіти входили приватні Вищі жіночі курси, які діяли на основі законодавства про приватні навчальні заклади.

Регламентувала діяльність вищих гуманітарних закладів міністерська законодавча база. Тоді у Російській імперії існувала складна структура вищої освіти, за якої різні вищі навчальні заклади були підвідомчі різним міністерствам. Не існувало єдиного центру, який би розробляв документи, що визначали характер діяльності різних типів навчальних закладів. Університетський статут, Правила для студентів і сторонніх слухачів визначали соціально-правовий статус та регулювали відносини в усіх університетах Російської імперії. Спеціальні нормативи існували для вищих навчальних закладів іншого профілю.

Спеціальний статут визначав характер діяльності історико-філологічного інституту. Вищі жіночі курси діяли у відповідності з державним законодавством Російської імперії в галузі вищої освіти. Для вищих жіночих навчальних закладів було розроблено і прийнято спеціальний статут, програму та правила. Діяльність духовних академій, які були підпорядковані Синоду, визначалася спеціальним статутом і штатом православних духовних академій. Основним документом, який визначав характер діяльності цього навчального закладу, був «Устав и штат православных духовных академий, высочайше утвержденный 20 апреля 1884 года». Аналіз цього документу дає підстави стверджувати, що структура статуту духовних академій була аналогічною структурі університетського статуту.

За своїм юридичним статусом вони були регіональними підрозділами центральних державних закладів, яким відомчо підпорядковувалися (міністерства, головні управління, Святійший Синод, канцелярія закладів імператриці Марії Федорівни тощо).

Діяльність викладачів і студентів регулювалася відомчим регламентом. Викладачі рахувалися на державній службі, мали права, відповідні класному чину й ступеню. Випускники також отримували право на класний чин, місце на державній службі.

У законодавчих актах, котрі регламентували діяльність вищих навчальних закладів, провідний акцент робився на русифікаторські ідеї. Заборона українства, введення обмежень щодо розвитку української мови, мистецтва особливо підсилилася на початку 80-х рр. XIX ст. У галузі освіти, зокрема гуманітарної, ставилися цілі повної русифікації та централізації регіональних вищих навчальних закладів.

На межі століть у законодавчій політиці царського уряду щодо розвитку єдиного вищого педагогічного навчального закладу – Ніжинського історико-філологічного інституту не відбулося суттєвих змін. Він діяв на підставі Статуту і правил, затверджених ще 1875 р. – року перетворення Лицею князя Безбородька в історико-філологічний інститут у м. Ніжині. На відміну від університетів у Ніжинському історико-філологічному інституті, згідно з його статутом і правилами, забезпечувалися досить тривалий час принцип колегіальності, корпоративності в організації діяльності викладачів, з одного

боку, а з іншого – більш суворий розпорядок навчання та дозвілля студентів.[3, с.10-16]

Варто окремо проаналізувати й правові засади фінансування вищої гуманітарної освіти на межі століть. Так аналіз бюджету Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. дає підстави констатувати, що витрати Міністерства народної освіти зростали, проте найменш забезпеченим відомством було Міністерство народної освіти.

Університетська, педагогічна та духовна освіта фінансувалися, в основному, за рахунок державних коштів. Вищі жіночі курси були на утриманні приватних осіб. Університети України фінансувалися гірше, ніж столичні. Нами проаналізовано архівні дані, які свідчать про нестачу коштів для розвитку вищої гуманітарної освіти. Це стало однією з причин реформи вищої школи на початку 1900 років. Фінансування діяльності гуманітарних вищих навчальних закладів мало свою специфіку. Переважна більшість вищих навчальних закладів знаходилася на повному фінансовому самозабезпеченні. Матеріальні кошти вишів формувалися з декількох джерел: фінансові асигнування товариств і громадських організацій, пожертви приватних осіб (грошові та матеріальні), оплата за навчання, яка була досить високою. Окремі виші отримували періодичну державну допомогу. Незначними були громадські пожертви неурядовим навчальним закладам університетського профілю (насамперед жіночим). Дуже рідко на їх рахунок надходили пожертви міських і земських органів самоврядування. Головним джерелом фінансування залишалася плата за навчання.

У цьому секторі навчальних закладів плата за навчання залишалася стабільною і досить високою. Шкала розмірів оплати в цей період часу була більш широкою й істотно відрізнялася за схожими і навіть однаковими напрямками підготовки. Особливо це було характерно для періоду 1905–1907 років – часу активного утворення численних приватних вишів, що почалося одразу за урядовим указом 1905 р., який дозволяв створення приватних і громадських навчальних закладів «з програмою навчання вище середнього».

Фінансування Історико-філологічного інституту кн. Безбородька здійснювалося, головним чином, із приватних (родина Безбородьків) і пожертвуваних княгинею Мусіною-Пушкіною на заснування і функціонування Гімназії вищих наук у м. Ніжині. Держава також асигнувала частину коштів. До перетворень 1875 р. з державних призначень 14 250 руб. виділялося на Ліцей. За рішенням Державної ради 20 листопада 1874 р. щорічно асигнувалося ще 73 914 руб. Але ці призначення не давали можливості добре поставити справу педагогічної освіти.

Якщо університети фінансувалися переважно за рахунок державних коштів, то жіноча освіта була майже виключно приватною й існувала за рахунок приватних капіталів.[2, с.91-94]

Законодавство в галузі вищої гуманітарної освіти (світської та духовної) регулювало також діяльність викладачів і студентів.

Визначаючи різні аспекти русифікації гуманітарної освіти в Україні, тоталітарний імперський тиск на характер викладацької діяльності через зміст

освіти, переведення професорів з «великої» Росії в Україну, встановлення жандармського нагляду за професорами та студентами – прихильниками української національної ідеї, царський уряд намагався денаціоналізувати вищу гуманітарну освіту в Україні.

В аналізі ставлення професорсько-викладацького корпусу до офіційної урядової політики можна виділити дві групи. До першої відносилися ті представники, які були байдужими до прогресивних змін у вишах, політичних подій. Їхня смиренність – наслідок послідовної політики ідейного підкорення професури університетів курсу зміцнення самодержавства і боротьби з опозиційними силами. Друга група – ліберальна професура університетів підросійської України наприкінці XIX ст. перетворилась на постійних опонентів курсу уряду в галузі освіти. Опозиційна ж професура, незважаючи на царський офіціоз, вела викладання українською мовою, вводила українознавчі курси для студентів, здійснювала дослідження в галузі української мови, літератури, етнографії, фольклору, історії України тощо. Таким чином у зміст гуманітарної освіти неофіційно вводився український компонент. Цьому сприяла діяльність таких визначних професорів як В.Б. Антонович, М.С. Грушевський, М.П. Драгоманов, М.Ф. Сумцов, Д.І. Багалій тощо.[2, с.225-229]

Науково-педагогічна інтелігенція прагнула вивчати та зберігати рідну мову і українські культурні традиції. Педагогічні працівники України стали активною силою в боротьбі за українізацію освіти: брали участь у виступах на захист української мови, у просвітніх товариствах, у видавничій діяльності, активно сприяли створенню національних закладів. Професорсько-викладацький корпус гуманітарних вишів у відомих і маловідомих своїх іменах був активним носієм національних наукових знань і духовності. Цей прошарок інтелігенції своєю професійною діяльністю справляв відчутний вплив на соціально-культурні й духовні процеси Наддніпрянської України.

Студенти українських вишів були однією з найактивніших і найдемократичніших частин суспільства. Царський уряд суворо регламентував їх життя і навчання, постійно урізав права студентства, останнє було для імперського режиму джерелом перманентного неспокою та антиурядових акцій. Погіршення соціального та матеріально-правового становища студентів-гуманітаріїв було однією з причин активізації студентських рухів, еволюції їх настроїв від суто академічного характеру до політичного. Поряд із цим були й інші причини, що обумовлювали соціально-політичну палітру студентського життя.

Остання чверть XIX – початок XX ст. характерна активними діями студентів-гуманітаріїв у різних рухах спочатку за університетську автономію, потім за свої права і свободи. Це виявилось у вимогах щодо внесення змін у зміст освіти, запровадження українознавчих курсів, створення українських кафедр. Студентські рухи віддзеркалювали потребу студентів-українців навчатися українською мовою, боротися проти денаціоналізації українського народу. Активність студентів як вияв опозиційності перевищувала активність професури. Ця активність проявлялася в діяльності студентських угруповань, примушувала адміністрації університетів та МНО робити певні поступки,

демократизувати студентське життя. Студентські рухи характеризувалися диференціацією поглядів і дій, в них чітко проглядається суперечність між прихильниками української національної ідеї і тими, хто відстоював русифікаторські підходи до змісту освіти, покори ідеям царського уряду.

Отже, аналіз літературних та архівних джерел дав можливість різнобічно охарактеризувати офіційну регіональну політику в галузі вищої гуманітарної освіти, яка була спрямована на досягнення головної мети царизму в освітянській політиці – подальшого посилення адміністративного впливу на управління університетами та іншими гуманітарними вищими навчальними закладами, контролю над навчальним процесом та методами викладання у них, встановлення дисциплінарного порядку і формування законслухняного студента за допомогою поліцейського контролю.

Список використаних джерел:

1. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения. 1802-1902. – СПб., 1902. – 785 с.
2. Левицька Надія Миколаївна Вища гуманітарна освіта Наддніпрянської України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.): Моногр. / Н.М. Левицька. – К.: НУХТ, 2012 – 395 с.
3. Левицька Н.М. Законодавча політика в галузі вищої духовної освіти на рубежі ХІХ – ХХ століть. / Н.М. Левицька // Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. Збірник наукових праць. – Вип. 10. – К.: Інститут Реклами, 2007. – С.10-16.